

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение.....	7
----------------	---

ЧАСТ I. ИЗОБРЕТЯВАНЕТО НА РУСИЯ

Глава 1	Рождението на царството.....	19
Глава 2	Третият Рим.....	40
Глава 3	Имперската нация.....	63

ЧАСТ II. ВЪЗСЪЕДИНЕНИЕТО НА РУС

Глава 4	Просветената императрица.....	87
Глава 5	Полското предизвикателство.....	108
Глава 6	Борбата за покрайнините.....	129

ЧАСТ III. ТРИЕДИННИЯТ НАРОД

Глава 7	Дебютира Украйна.....	155
Глава 8	Велика, Малка, Бяла.....	177
Глава 9	Езиков геноцид.....	198

ЧАСТ IV. РЕВОЛЮЦИЯТА НА НАРОДИТЕ

Глава 10	Народната песен.....	223
Глава 11	Крахът на монархията.....	248
Глава 12	Руската революция.....	271

ЧАСТ V. НЕРУШИМИЯТ СЪЮЗ

Глава 13	Победата на Ленин.....	301
Глава 14	Национален комунизъм.....	323
Глава 15	Завръщането на Русия.....	347
Глава 16	Великата отечествена война.....	367
Глава 17	Съветският народ.....	391

ЧАСТ VI. НОВАТА РУСИЯ

Глава 18	Червеният флаг си отива.....	421
Глава 19	Руският свят.....	446
Глава 20	Руската война.....	468

Епилог.....	488
-------------	-----

ВЪВЕДЕНИЕ

Всамото сърце на Москва, на площада срещу Боровицката кремълска кула, е възвисил снага един от най-високите паметници в руската столица. Мъж в средновековно одяние държи в едната си ръка меч, а в другата кръст. От земята до върха на кръста статуята е висока цели осемнайсет метра. Това е княз Владимир – така го знаят днес руснаците. В средновековните летописи фигурира като Володимер, а на украински името му днес се произнася Володимир. Управлява древен Киев от 980 г. до 1015 г. и завинаги се вписва в историята, приемайки християнската религия в своите владения ведно с поданиците си, населявали средновековната държава, известна под названието Киевска Рус и обхващаща огромна територия – от Карпатите на запад до река Волга на изток.

С монументалността и централното си местоположение статуята засенчва дори тази на княз Юрий Долгоруки, за когото се смята, че е основал Москва през 1147 г. Много московчани предполагат, че подтик за издигането на паметника е дал стремежът да се увековечи не друг, а съименникът на Владимир Велики – президентът на Русия Владимир Путин. И едва ли е случайност, че тъкмо архимандрит Тихон, според слуховете душеприказчик на Путин, оглавява комисията, излъчила победителя в набързо организирания конкурс за проекта. Още повече че паметникът е издигнат на историческо място, което се намира под закрилата на ЮНЕСКО и поради това за строежа му се изисква специално разрешение от Московския градски съвет, за което пък е необходима благословията на руския държавен глава.

Но истинският или въображаем паралел между двамата Владимировци обяснява само донякъде

защо паметникът е толкова важен и защо е издигнат именно на такова централно място, до самите стени на Кремъл. Неговата символика означава преди всичко едно – претенциите на Москва за наследството на древния Киев, както и значението на Киевска Рус за историческата идентичност на съвременна Русия. Защо иначе да бъде възвеличен един княз, седял на престола в Киев, днешна столица на съседната украинска държава, при това възвеличен на такова престижно място, в самия център на Москва? Времето и обстоятелствата около строежа на паметника още по-ярко подчертават ролята на Украйна в самооценката на руснаците по отношение на тяхното историческо и политическо развитие. Основополагащият камък на постаментата е докаран от Кримския полуостров през 2015 г., малко след анексията на Крим, в хода на руско-украинската война. Докаран е в руската столица от византийския град Херсон, легендарното място, където княз Владимир приема християнската вяра през 988 г.

Паметникът е тържествено открит на 4 ноември 2016 г. – в Деня на народното единство, официален празник в Русия, от самия Владимир Путин. На церемонията руският президент произнася слово в присъствието на министър-председателя Дмитрий Медведев, патриарх Кирил, глава на Руската православна църква, и вдовицата на най-изтъкнатия руски писател, Александър Солженицин. Владимир Путин въздава слава на княз Владимир, наричайки го „обединител и защитник на руските земи, далновиден политик, съградил основите на силна, единна и централизирана държава, обединила в резултат на това равни помежду си народи, езици, култури и религии в едно огромно семейство“¹. Путин под-

¹ С някои изключения, цитатите в книгата са в превод на Невяна Андреева. – *Бел. прев.*

чертава, че изборът на християнската вяра „се е превърнал в общо духовно начало за народите на Русия, Беларус и Украйна, положило нравствените и ценностни основи, които определят нашия живот и до днес“.

Макар в учебниците и в официалните речи да твърдят друго, Русия, особено според европейските критерии, е сравнително млада държава. Историята ѝ като самостоятелно държавно образувание започва едва преди по-малко от шест века, през 70-те години на XV в., когато Иван Трети Василиевич, велик княз на Московското княжество, първи нарекъл себе си цар, се опълчва срещу господството на монголските ханове. На карта е заложена не само суверенната власт над Великото московско княжество – с малки изключения тя вече е в ръцете на Иван Василиевич, но и владичеството над всички земи на Древната Рус, най-вече над Новгород, чиято независимост от Великото московско княжество татарските ханове се стремят да запазят. Именно по това време киевските корени на московската династия и православна църква допринасят за възникването на могъщия мит, който отделя Московия от непосредственото ѝ монголско минало и захранва собствената ѝ представа като приемница на Киев и Византия.

Оттогава насам Русия води множество войни в съседните източнославянски земи, обяснявайки и оправдавайки ги с твърдението, че е законната политическа, религиозна и културна приемница на средновековната Киевска Рус и на родството ѝ с Византия. Дори разширяването на съветските граници в западна посока през Втората световна война често намира оправдание в живия спомен за древноруските князе и техните военни начинания. Въпреки дълголетната история, с която се славят имперските завоевания на Русия, нейната визия за „събира-

нето на древноруските земи“, започнало по време на владичеството на Иван Трети, се осъществява едва в краткия промеждутък между 1945 и 1991 г., който не надхвърля дори половин век. В онези години, когато Русия е в ролята си на могъща сила, тя наистина успява да разпростре властта си до най-западните граници на земите, влизали в някогашната древноруска държава и населени от източни славяни – украинска Галиция, Буковина и Транскарпатия.

С настъпването на модерността претенциите на руските елити към киевското наследство постепенно преминават от династическо и религиозно разбиране към етно-национален възглед. В хода на XVIII и XIX век, с усвояването на националната идея, Русия създава определен модел на руско национално самосъзнание, включващ съвременните руснаци, украинци и беларуси, а заедно с тях и имперските елити от неславянски произход, които тя подлага на политическа и културна русификация. Революцията от 1917 г. се заема да развърже имперския възел на „общоруската“ национална идентичност, признавайки на руснаците, украинците и беларусите статут на отделни националности. Въпреки това съветският проект съвсем не е последователен в своята политика по отношение на националностите. Комунистическото ръководство централизира в Москва вземането на политически решения, стимулира използването на руския език из цялата територия на СССР, поощрява културната русификация на неруските народности и по този начин създава почва за разгръщане на постсъветския руски империализъм след разпадането на СССР през 1991 г. Ще се еманципира ли руската национална идентичност от този неоимпериализъм – това е огромното предизвикателство, пред което е изправена днес страната в търсенето си на нова идентичност.

Днешна Русия среща огромни трудности в опи-

та си да се справи с разминаването между политическата карта на Руската федерация и менталните карти на руската култура и национално-етническо самосъзнание. С други думи, на нея ѝ е извънредно трудно да изпълни основното изискване на съвременния национализъм, който според известната дефиниция на Ърнест Гелнър представлява „политически принцип, предполагащ съответствие между политическата и националната единица“. Съвпадат ли днешните политически граници на Русия с границите, в които е вместена руската нация? Отговорът зависи от това как руските политици и интелектуалци, а и руснаците като цяло, си представят руската нация. Въпросът за руската идентичност и нейното географско покритие излиза извън рамките на академичния интерес, тъй като от него зависи дали по източните граници на Европа ще се води война, или ще цари мир – и то не само днес, а и за поколения напред.

Трудностите на Русия да определи своите политически, културни и етнически граници след разпада на Съветския съюз не са нещо уникално. През ХХ век пред подобни проблеми са били изправени редица сили, принудени да се разделят психически и физически с имперските си владения. След рухването си в края на Първата световна война обширната Хабсбургска империя се смаява до границите на Австрия и Унгария в периода между двете световни войни, вследствие на което многочислени немски и унгарски национални общности се оказват извън пределите ѝ. Когато се разпада дори още по-обширната Османска империя, на извънтурска територия остават многобройни турскоезични и мюсюлмани, в земи, където преобладаващото население не говори турски и не изповядва исляма. И най-накрая, разпадането на Британската и на Френската империя, обхващащо по-продължителен период от време

след Втората световна война, довежда до неохотната раздяла на тези имперски сили с техните колониални придобивки. На мястото на последните възникват държави, в които местното население взема властта, а потомците на някогашните британски и френски заселници и управници напускат масово, за да се завърнат в родината на своите деди.

Но Русия е изправена пред един огромен проблем, непознат за повечето бивши империи, особено за онези, които са владели задморски територии, а именно – определянето на собствената национална идентичност. Както казва британският историк Джефри Хоскинг, „Великобритания е притежавала империя, но Русия е била империя и може би все още е такава“. Според традиционния възглед проблемът на Русия с нейната самоидентификация се дължи на факта, че тя е станала империя, преди да стане нация. Същото навярно важи и за други империи, включително Британската, Испанската и Португалската. Но уникалността на случая с Русия се състои в това, че нито една от тези империи не е делила общи исторически корени и генезисни митове със своите външни поданици, докато в хода на нейната имперска история за Русия е валидно именно това.

Състои ли се руската нация в етнически и културен смисъл само от етнически руснаци, живеещи вътре и извън границите на Руската федерация? Или тази нация включва и сродните на нея източни славяни – украинци и беларуси? Това е ключовият въпрос, пред който са изправени днес руските елити, а и цялото руско общество, опитвайки се да създадат нов образ за себе си и руската нация в постсъветския свят. На този въпрос е посветен и анализът в настоящата книга. В някакъв смисъл книгата може да бъде причислена към добре познатата категория изследвания, занимаващи се с „изобретяването“ на нациите. Подобни книги са писани за Великобри-

тания, Франция, Германия, Испания и разбира се, за Русия, разглеждайки модерната и предмодерна история по темата. Моята книга е различна с това, че описва изобретяването и развитието на нация, която не съществува – поне не в институционален смисъл. Общоруската нация, описана в тази книга, не фигурира на никоя карта, доколкото никога не се е превърнала в политическа даденост. Но тя живее в съзнанието на политическите и културни елити, а ако се доверим на допитванията до общественото мнение – и в съзнанието на десетки милиони обикновени руснаци. И политическото ѝ влияние превъзхожда по сила това на немалко съвсем реални нации, лесно разпознаваеми върху политическите карти на света.

Книгата ми описва историята на руския национализъм в неговата пресечна точка с руския империализъм. Хронологически тя започва с възникването на независимата руска държава през втората половина на XV век и стига чак до наши дни, преминавайки през обширни историко-географски пространства, съсредоточени в Русия и Източна Европа. Първата част на книгата се занимава с това как през XVIII век руските имперски управници и духовни елити успяват да съчетаят средновековните династични и религиозни схващания с кълновете на зараждащото се национално самосъзнание, конструирайки руската имперска национална идентичност. Втората част описва засиления натиск, на който е подложена тази конструкция от страна на модерния европейски, най-вече полски национализъм: въпреки военните поражения поляците упорито не желаят да се откажат от претенциите си към украинските и беларуски територии, присъединени към Руската империя след поделянето на Полско-литовската държава (Жечпосполита) в края на XVIII век.

През втората половина на XIX век империята

е принудена да нагоди своя модел на национална идентичност, за да спре разпространението на модерния национализъм сред източните славяни. В третата част на книгата фокусът е върху това как руските имперски власти се опитват да неутрализират нарастващия украински национализъм, пропагандирайки концепцията за триединния руски народ – не монолитен, а състоящ се от три народности – великоруска, малоруска (украинска) и беларуска. Едновременно с това властите не без успех полагат усилия да потиснат развитието на литературни езици и високи култури, алтернативни на великоруските.

Революциите от 1905 и 1917 г., предмет на четвъртата част на книгата, разрушават имперската концепция за триединна нация. Руснаци, украинци и беларуси са признати за отделни народи и са изправени едни срещу други – това важи особено за руси и украинци. Така че съветското ръководство, чиято политика се анализира в петата част на книгата, се оказва натоварено със задачата да установи йерархии и правила на съвместно съществуване за трите народа, които съставляват славянското ядро на Съветския съюз. Тези усилия не дават резултат и СССР се разпада през 1991 г. В заключителната част на книгата разглеждам опитите на постсъветска Русия да изкове нова национална идентичност, като отчасти възроди своето имперско наследство – процес, който в последна сметка довежда до руско-украинската война от 2014 – 2015 г.

От възникването на независимата Московска държава върху руините на Златната орда до пресътворяването на руската национална идентичност след краха на Съветския съюз, книгата ми проследява опитите на руските елити да възстановят териториалната цялост на „изгубеното царство“ – средновековната киевска държава, дала на източните

славяни общо културно наследство. Да търсиш „изгубено царство“ е феномен, познат в европейската история, който не се отнася само до Русия. През Средновековието Карл Велики се стреми да възстанови Римската империя, а същото правят и Хабсбургите в по-ново време. Особеното в случая с Русия е това, че нейното търсене на „изгубеното царство“, придружено от стремеж към имперска експанзия и статус на суперсила, все още не е приключило. Преследвайки именно тази своя визия, Русия е загубила пътя към модерната национална идентичност и в този смисъл сама се е превърнала в „изгубено царство“.